

УДК 336.71

DOI: 10.31891/2307-5740-2018-260-4-199-207

БРИЧКО М. М.

Сумський державний університет

ЕВОЛЮЦІЯ СУСПІЛЬНОЇ ДОВІРИ В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ¹

Визначено особливості еволюції суспільної довіри та її періодизація в Україні з урахуванням поведінкової природи трансформаційних змін та інституційних деформацій фінансового сектору економіки. Залежно від рівня розвитку банківської системи України виділено історичні передумови і витоки ерозії та кризи суспільної довіри з урахуванням джерел її походження (регуляторна політика у фінансовому секторі економіки, політичні кризи, нестабільність національної грошової одиниці тощо). Це дало змогу систематизувати поетапність формування поведінкових дисбалансів, дезорганізації та деформацій банківського сектору України.

Ключові слова: фінансова стабільність, банківська система, інституційні деформації, поведінкова економіка, довіра, криза довіри, поведінкові дисбаланси.

BRYCHKO M.

Sumy State University

THE EVOLUTION OF THE PUBLIC TRUST IN THE CONTEXT OF THE UKRAINIAN BANKING SYSTEM DEVELOPMENT

The restoration of the public trust that has been lost becomes a condition for the launch of a complete cycle of financial resources in the economy and a primary task for ensuring the economic security of Ukraine. The analysis of recent publications shows the activation in the scientific literature research devoted to the role of behavioral factors in the development of economic systems. However, insufficient attention has been paid to the peculiarities of the evolution of the public trust in Ukraine, which differ in their stages of development, the prerequisites for the erosion of trust, as well as sources of the trust crisis. The purpose of the paper is to study the evolution of public trust and its periodization through the specificity of the formation of behavioral imbalances and institutional deformations of the banking sector of the Ukrainian economy. The retrospective analysis allowed to distinguish six stages of development and five crises of public trust, as well as to determine the sources of its origin. Crises of public trust were different in scope (covering personal, institutional, systemic levels) and period (several months, quarters, years). The basic factors of erosion and crisis of public trust in Ukraine include the following: a sharp depression of the national currency against the leading international currencies; growing expectations of unexpected hyperinflation; the opaque regulatory policy of the NBU. Peripheral factors, although having a secondary role in relation to the monetary sphere, can make a significant impact on public trust. In particular, political instability (time lags in the implementation of a stabilizing financial policy, the level of corruption the maturing of social rebellions ("Orange Revolution", "Revolution of Dignity"), conflicts with other countries (mutual trade restrictions between Ukraine and the Russian Federation, maintenance of ATO, annexation of the Autonomous Republic of Crimea, etc.), the introduction of tax revenues from deposit and foreign exchange transactions, the deficit of the Household Deposit Guarantee Fund, low level of financial literacy of economic agents, etc..

Keywords: financial stability, banking system, institutional deformations, behavioral economy, trust, trust crisis, behavioral imbalances.

Постановка проблеми. В умовах значної фінансiалiзацiї вiтчизняної економiки, коливання суспiльної довiри пов'язанi з формуванням вiдповiдних дисбалансiв на фiнансовому секторi економiки. Саме тому несприятливі тенденцiї та поглиблення балансової нерiвноваги в банкiвськiй системi (банкiвськi/фiнансовi кризи) можуть розглядатися як сигнали настання кризи суспiльної довiри. Глибина ж цiєї кризи буде визначатися "дiєю економiчних детермiнантiв, помножених на психологiчне сприйняття населенням вiдповiдних процесiв" [1, с. 5]. Тривалiсть та швидкiсть виходу з неї буде визначатися дiєю соцiальних, демографiчних, полiтичних та iнших факторiв.

Головними фiнансовими iнститутами для збереження та примноження фiнансових ресурсiв економiчних агентiв залишаються комерцiйнi банки. Проте, згiдно з останнiми соцiальних дослiджень, проведених Iнститутом майбутнього, Центром «Соцiальний монiторинг» та Украiнським iнститутом соцiальних дослiджень iм. Олександра Яременка, станом на початок 2018 року спостерiгається майже повна втрата довiри населення Украiни до банкiвськoї системи. Враховуючи даннi отриманi пiд час опитування, 77% населення не довiряє банкам, з них 47,4% опитуваних вiдчувають абсолютну недовiру до банкiвськoї системи. I хоча банкiвськi депозити для економiчно активного населення Украiни виконують накопичувальну, ощадну, iнвестицiйну функцiю та функцiю страхування, депозити мають лише 8,8% громадян Украiни, а 57% украiнцiв вiдають перевагу зберiгати грошовi кошти вдома. Це є свiдченням того, що криза суспiльної довiри сягнула катастрофiчного рiвня як до фiнансового сектору, так i до економiки в цiлому. У зв'язку з цим вiдновлення втраченої довiри суспiльства стає умовою запуску повноцiнного кругообiгу фiнансових ресурсiв в економiцi та першочерговою задачею iз забезпечення економiчної безпеки Украiни.

¹ Статтю пiдготовлено в рамках виконання науково-дослiдної роботи молодих науковцiв на тему «Економiко-математичне моделювання механiзму вiдновлення суспiльної довiри до фiнансового сектору: запорука економiчної безпеки Украiни» (номер держ. реєстрацiї 0117U003924)

Аналіз досліджень та публікацій. Аналіз останніх публікацій свідчить про активізацію в науковій літературі досліджень присвячених ролі поведінкових факторів у розвитку економічних систем. Вагомий внесок у зародження та подальший розвиток поведінкової економіки, експериментальної економіки, нейроекономіки зробили такі відомі закордонні науковці, як Г. Саймон [2], Д. МакФадден (теорія та методологія аналізу дискретного вибору) [3], В. Сміт (лабораторні експерименти в аналізі альтернативних ринкових механізмів) [4], Д. Канеман, А. Тверські (теорія перспектив) [5], Дж. Акерлоф та Р. Шиллер (теорія «ірраціонального начала») [6, 7], Р. Талер [8, 9], П. Сапієнза, Л. Зінгалес [10], Д. Янсен, Р. Мош, К. Ван дер Круйзен [11], Ф. Тонкіс [12], Н. Гиллеспи та Р. Херли [13], Ф. Флек та Р. фон Люде [14] та інші. Серед вітчизняних науковців слід відмітити вчених Інституту економіки та прогнозування та Інституту соціології НАН України, зокрема Н. Соболева [15], Є. Головаху, Н. Костенко, С. Макєєва [16], Є. Суименко та Т. Єфременко [17]. А також доробки Басадзе [18], О. Дзюблюка [19], Л. Єлісеєвої [20], Є. Бублика [21], Ю. Середи [22] та інших. Проте недостатньо приділено уваги до особливостей еволюції суспільної довіри в Україні, яка відрізняється за своїми етапами розвитку, передумовами витоків ерозії довіри, джерелами походження криз довіри, а також пов'язаних з цим поведінкових дисбалансів та інституційних деформацій фінансового сектору економіки.

Мета статті полягає у дослідженні еволюції суспільної довіри та її періодизація в контексті розвитку банківської системи України через специфіку формування поведінкових дисбалансів та інституційних деформацій банківського сектору економіки.

Виклад основного матеріалу. Ретроспективно розвиток банківської системи України прийнято аналізувати за такими показниками як обсяги депозитів та кредитів, динаміка депозитних та кредитних ставок, а також відношення курсу гривні до провідних іноземних валют. З метою ідентифікації поведінкової природи трансформаційних змін банківської системи України було проаналізовано вищезазначені показники діяльності банківської системи починаючи з часів її становлення по сьогоднішній день (1992–2017 рр.). Враховуючи специфіку розвитку банківського сектору України можна виокремити наступні етапи еволюції суспільної довіри в контексті розвитку банківської системи.

Перший етап – 1991–93 рр. На цьому етапі банківська система набула ринкових ознак, відбувся перехід від повної монополізації державою банківської системи до створення системи комерційних банків. Враховуючи те, що ринкова економіка почала вимагати від банківської системи дещо інших підходів для підтримки її розвитку, виникла потреба у створенні цілої низки установ, які б надавали банківські послуги. Таким чином почали створюватись комерційні банки, які залучали в своїй діяльності не лише державні кошти, але і фінансові ресурси приватних інвесторів. Оскільки становлення та розвиток державності тісно взаємопов'язано з розбудовою головних інституцій, соціальна напруга в суспільстві, яка панувала в період 1991–1992 рр., мала вкрай негативні наслідки на формування та становлення банківської системи України. Графічне зображення еволюції суспільної довіри в контексті розвитку банківської системи України представлено на рис. 1. Через відсутність конкретних реформ, в економіці країни панував повний хаос, який підривав довіру економічних агентів як до органів державної влади, так і окремих фінансових інституцій.

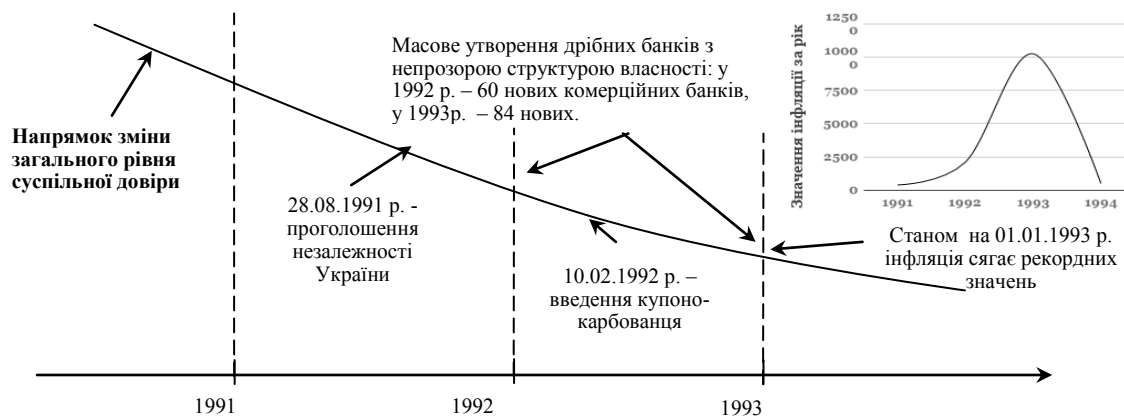

Рис. 1. Графічне зображення першого етапу еволюції суспільної довіри в контексті розвитку банківської системи України

Тимчасова відсутність власної грошової одиниці в перші роки незалежності України, недовіра суспільства до нововведеного у 1992 році купоно-карбованця підсилювали негативні настрої в суспільстві. Відсутність валютних резервів, покриття державного дефіциту через додаткову емісію грошових коштів, яка перетворилася у галопуючу інфляцію (в 1993 році перевищувала 10 000%), та, відповідне, знецінення заощаджень населення підірвали впевненість у професіоналізмі дій керівництва Національного банку України. Криза довіри до НБУ як головного регулятора в галузі банківських послуг підсилювалась також в наслідок недотриманням більшої частини комерційних банків вимог щодо формування необхідного розміру сплаченого та зареєстрованого статутного капіталу.

Перший етап становлення банківської системи також характеризувався великим рівнем суспільної недовіри до комерційних банків, які створювались виключно з метою обслуговування комерційних інтересів фірм-одноденок своїх власників. Комерційні банки цього періоду створювалися з непрозорою структурою власності з метою мінімізації відомостей про акціонерів при його реєстрації в НБУ. Фонди грошових коштів комерційних банків формувалися за рахунок бюджетних коштів та оборотних коштів юридичних осіб. Через негативний досвід втрати власних заощаджень у «Сбербанку СРСР» та умов галопуючої інфляції довіра до банківських вкладів була мінімальна. Поведінковими мотивами формування інституційної довіри до банківських установ були: величина банку, наявність в структурі капіталу державної власності або заснування банку на основі філій всесоюзних банків галузевого спрямування. Це обумовило концентрацію банківських операцій у невеликій кількості банків, зокрема банк «Україна», Ощадбанк, Промінвестбанк та Укросоцбанк.

Другий етап – 1994–98 рр. У період з 1994 р. по 1996 р. банки мали ряд проблем з розміщенням накопичених фінансових ресурсів. У зв'язку з цим 77 банків збанкрутувало, близько 60 – перебувало на межі банкрутства. За таких умов була відсутня будь-яка можливість формування навіть початкового рівня суспільної довіри. На початку другого етапу еволюції банківської системи існувала лише довіра до окремих інституцій і, зазвичай, вона формувалась за рахунок рекомендацій знайомих або інсайдерів (працівників) цих банків. Проте, за допомогою міжнародних інститутів в Україні була проведена жорстка монетарна політика, яка дозволила стабілізувати фінансову систему країни, зміцнити довіру до національної валюти та ощадної функції комерційних банків. Це слугувало фундаментом для проведення грошової реформи у 1996 році, в основу якої було покладено офіційне введення в обіг національної валюти – гривні. Згодом протягом 1996–1997 рр. через зниження темпів інфляції до 10% почала спостерігатися відносна фінансова стабільність банківської системи, яка почала формувати початковий рівень суспільної довіри. Графічне зображення основних факторів ерозії суспільної довіри на другому етапі її еволюції в контексті розвитку банківської системи України зображено на рис. 2.

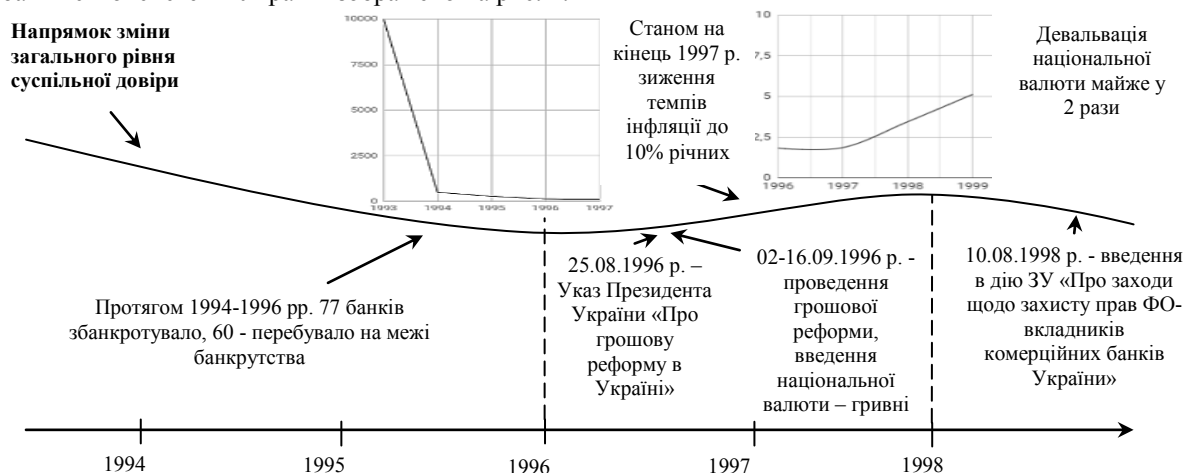

Рис. 2. Графічне зображення другого етапу еволюції суспільної довіри в контексті розвитку банківської системи України

У 1998 році економіку України поглинула фінансова криза. Недовіра до банківської системи сформувала інституційні деформації у вигляді переходу розрахункових операцій між економічними агентами в «тінь» шляхом застосування бартерних угод чи векселів. Як наслідок, у розрахунках між суб'єктами господарської діяльності великими темпами зростали обсяги дебіторської та кредиторської заборгованості, погіршувалась платіжна дисципліна.

Фінансова криза спровокувала відтік іноземного капіталу, зменшення обсягів валютних резервів, які використовувалися для підтримки валютного курсу, а також скасування у 1997 році обов'язкової реалізації частини валютного виторгу спровокувало його стрибок. Станом на 1998 р. курс гривні щодо долара США в середньому становив 3,45 грн/дол., а на 1999 р. – 5,13 грн/дол. (рис. 1.a). Девальвація національної валюти спровокувала панічні настрої серед населення, які були підкріплені негативними фінансовими результатами діяльності великих комерційних банків, зокрема, АПБ «Україна». Таким чином, була відсутня суспільна довіра до всієї банківської системи, так і до окремих її інститутів (комерційних банків, національної валюти, НБУ). Головним з інструментів відновлення суспільної довіри до банківських установ був введений в дію у 1998 році Закон України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб». Його успішна апробація при відкритті ліквідаційних процедур щодо збанкрутілих комерційних банків («Слов'янський», АПБ «Україна», «Наш банк») позитивно вплинула на поведінку вкладників в Україні за рахунок мінімізації побоювань фізичних осіб щодо втрати нагромаджених грошових коштів.

Третій етап – 1999–2004 рр. За рахунок введення в дію інституту страхування вкладів фізичних осіб та незначної стабілізації економічної ситуації в країні. На початок 2000-х збільшилася кількість

домогосподарств, що мають банківські вклади, та частка депозитів домогосподарств в структурі пасивів українських банків в цілому. Також можна стверджувати, що введення такого механізму в дію стало поштовхом до формування гарного іміджу Національного банку України та формування необхідного рівня довіри до його дій.

Використовуючи фінансові ресурси надані МВФ та Світовим банком, керівництву країни вдалося стабілізувати фінансовий сектор. Для забезпечення додаткового ресурсного потенціалу банківської системи керівництвом НБУ було прийнято ряд вимог щодо діяльності комерційних банків, зокрема, щодо мінімального статутного капіталу банку на рівні не нижчому як три мільйони євро (до 01.01.2000 р.) та необхідності обов'язкового резервування грошових коштів з прибутку комерційний з метою покриття можливих збитків. Такі заходи забезпечення стабільності та контрольованості банківської системи позитивно вплинули на формування суспільної довіри як на системному рівні, так і до окремих інституцій (комерційних банків та НБУ). Таким чином, починаючи з 2001 р. активними темпами нарощуються обсяги кредитно-депозитних операцій комерційних банків як свідцтво підвищення рівня суспільної довіри економічних агентів (рис. 3).

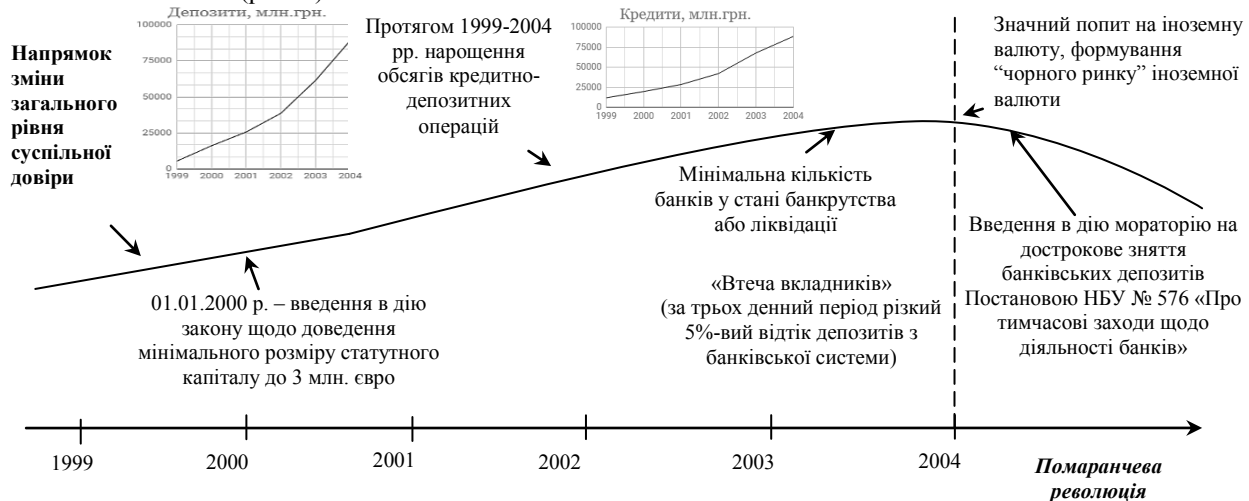

Рис. 3. Графічне зображення третього етапу еволюції суспільної довіри в контексті розвитку банківської системи України

Рівень суспільної довіри був підкріплений мінімальною кількістю банків, що знаходилися у стані ліквідації, а також приростом кількості комерційних банків з іноземним капіталом, які сприймалися як більш надійніші за вітчизняні. Економічні агенти оптимістично оцінили прихід іноземного капіталу до банківської системи оскільки такі банки запроваджували інноваційні технології банківської діяльності, а також новітні підходи ведення банківського бізнесу. Доказом позитивних кількісних та якісних змін у банківській системі стало динамічне зростання основних її параметрів, підвищення рівня капіталізації, зниження рівня проблемності, підвищення рівня довіри, покращення кількісної структури банківської системи.

Проте, нестабільна політична ситуація викликана Помаранчевою революцією спричинила поведінкові дисбаланси (масова «втеча вкладників») та інституційні деформації («чорний ринок» іноземної валюти) банківської системи. Так, у 2004 році паніка серед домогосподарств призвела до різкого 5%-го відтоку депозитів з банківської системи. В цей період з метою стабілізації банківської системи НБУ Постановою № 576 «Про тимчасові заходи щодо діяльності банків» ввів мораторій на дострокове зняття банківських депозитів. Прагнучі зберегти власні накопичення, населення України здійснило значний тиск на валютну систему сформувавши можливість проведення валютних спекуляцій навколо фінансової системи країни. Через існуючі ліміти на валютні операції комерційних банків та неспроможність останніх у повній мірі задовольнити зростаючі потреби населення в іноземній валюті, валютний ринок перейшов в тінь. Більш того, і суб'єкти господарювання, і домогосподарства швидко пристосувалися до подібних інституційних деформацій фінансового ринку у вигляді валютних спекулянтів, оскільки в історичній пам'яті економічних агентів зберігся досвід купівлі дефіцитних товарів СРСР на «чорному ринку». Проте, за рахунок валютних інтервенцій НБУ вдалося задовольнити попит населення у готівковій валюті через комерційні банки та стабілізувати курс національної валюти. Підвищення інституційної довіри до гривні пригальмувало розгортання спіралі інфляційно-девальваційних процесів в країні – падіння суспільної довіри було тимчасово призупинено.

Четвертий етап – 2005–2010 рр. На початку даного періоду комерційні банки розширювали напрямки ведення банківського бізнесу, розробляли та впроваджували нові банківські продукти та послуги, вдосконалювали технологічні процеси, збільшували кількість філій та представництв, застосовували сучасні механізми корпоративного управління. Такі заходи сприяли збільшенню довіри до банківських установ, а

також змінювали поведінкові мотиви економічних агентів на фінансовому ринку. Так, в умовах спадної динаміки ставок за депозитними вкладками як домогосподарства, так і суб'єкти господарювання орієнтувалися на якість (кваліфіковану допомогу банківського персоналу) та зручність обслуговування (доступність відділень) в комерційному банку [20]. Четвертий етап еволюційного розвитку довіри характеризувався стрімким нарощенням ресурсної бази комерційних банків за рахунок переважання строкових депозитів над депозитами до запитання. Позитивні макроекономічні прогнози породжували позитивні настрої економічних агентів. За рахунок абсолютної суспільної довіри домогосподарств комерційні банки нарощували обсяги роздрібного кредитування (рис. 4).

Світові глобалізаційні процеси, які мали місце в Україні, збільшили експансію іноземних банків до 35% усієї банківської системи. Поширення іноземних банків, розширення масштабів та напрямків діяльності банківського бізнесу (надання "швидких" кредитів, послуг страхування, продаж квитків, тощо) призвело до зростання капіталізації банківського сектору економіки. Фінансіалізація економіки зростала зароджуючи передумови глибокої фінансової кризи.

Рис. 4. Графічне зображення четвертого етапу еволюції суспільної довіри в контексті розвитку банківської системи України

У зв'язку зі світовою фінансовою кризою 2008–09 рр., у фінансовому секторі відбулися дестабілізаційні процеси. Даний період характеризується нестабільністю в економіці та стрімким знеціненням національної валюти. Підірвана довіра до національної валюти спричинила різке зростання неповернених кредитів. Так, прострочена заборгованість в банківській системі України за 2008–2009 рр. зросла у вісім разів. При чому, неповернення кредитів було пов'язано з раціональними факторами падіння платоспроможності населення, а також поведінковими дисбалансами викликаними проблемністю банківських установ, відсутністю відповідної інфраструктури, слабкістю виконавчої служби. Більшість осіб, які отримали кредити, уникали відповідальності за виконання зобов'язань, оскільки не вважали за необхідне погашати заборгованість перед комерційним банком, який має незадовільний фінансовий стан та має велику ймовірність банкрутства.

Подібні тенденції зростання неповернених коштів економічними суб'єктами та неспроможність комерційних банків здійснювати управління нею, спровокували появу інституційних деформацій фінансового ринку у вигляді колекторських фірм. Законодавча неврегульованість зазначеного виду діяльності та відсутність державного органу виконавчої влади, що регулював би діяльність колекторських фірм, використання жорстких методів повернення проблемної заборгованості спричинили вкрай негативні почуття економічних агентів, які мали кредитні історії в комерційних банках. І хоча, колекторські фірми не були структурними одиницями комерційних банків, вони спровокували різке падіння інституційної довіри до банківських установ. Проблеми повернення раніше отриманих кредитів негативно вплинули на ліквідність банківської системи. Свідченням цього стала несвоєчасна виплата відсотків та повернення коштів вкладникам, а також введення тимчасових адміністрацій НБУ до банків. У наслідок вищезазначених причин рівень довіри економічних агентів до банківської системи сягнув свого мінімального значення.

З метою стабілізації фінансової ситуації в країні НБУ здійснив низку заходів у сфері регулювання ліквідності, формування процентної політики, регулювання вимог з формування банками обов'язкових резервів, а також цілої низки пруденційних вимог. Проте, надання кредитів рефінансування обмеженої кількості банків спровокувало значне зниження рівня довіри всередині банківської системи, так і до НБУ, зокрема. Таким чином, нестабільність фінансового сектору економіки поширювала панічні настрої економічних агентів, перетворюючи ерозію в кризу суспільної довіри, яка мала вкрай негативні наслідки на розвиток реального сектору економіки. Починаючи з другої половини 2010 року, фінансова ситуація в країні стабілізувалась. І хоча кількість банків у стані ліквідації зростала, комерційні банки почали запроваджувати різні стратегії відновлення суспільної довіри.

П'ятий етап – 2011–15 рр. Починаючи з другої половини 2010 року відбуваються позитивні зміни в динаміці показників економічного розвитку України, у тому числі на фінансовому ринку, що свідчили про формування позитивних тенденцій на етапі післякризового відновлення. Кількість проблемних банків з введенням тимчасової адміністрації залишається незмінною протягом 2011–2013 рр., збільшується кількість банків на стадії ліквідації, але виключно за рахунок банків четвертої групи [20]. Зростання процентних ставок за депозитами сприяло підвищенню рівня довіри економічних агентів, які були мотивовані раціональними чинниками примноження заощаджень. Даний етап характеризується поступовим збільшенням кредитування, депозитних вкладів та стабілізації валютного курсу в банківській системі України, яка спостерігалась до кінця 2013 р. (рис. 5).

Протягом 2011–2013 рр. комерційні банки активно запроваджували різні технології обслуговування клієнтів, запроваджували VIP сервіси, збільшували кількість робочих годин відділень банків, зменшували час на обслуговування клієнтів банківських установ з метою підтримки необхідного рівня довіри та лояльності до банківських установ. Впровадження у 2013 р. Безелю III, який різко посилив вимоги до капіталу і методів його формування, сприяв підвищенню надійності комерційних банків в очах економічних агентів. Проте, суспільна довіра не мала ознак стабільності. Коливання в першу чергу були пов'язані з поширенням серед населення чуток про дестабілізаційні процеси в Європі (виходу Греції з ЄС, можливий крах євро), відтік банків з іноземним капіталом, можливу політичну нестабільність країни через майбутні парламентські вибори.

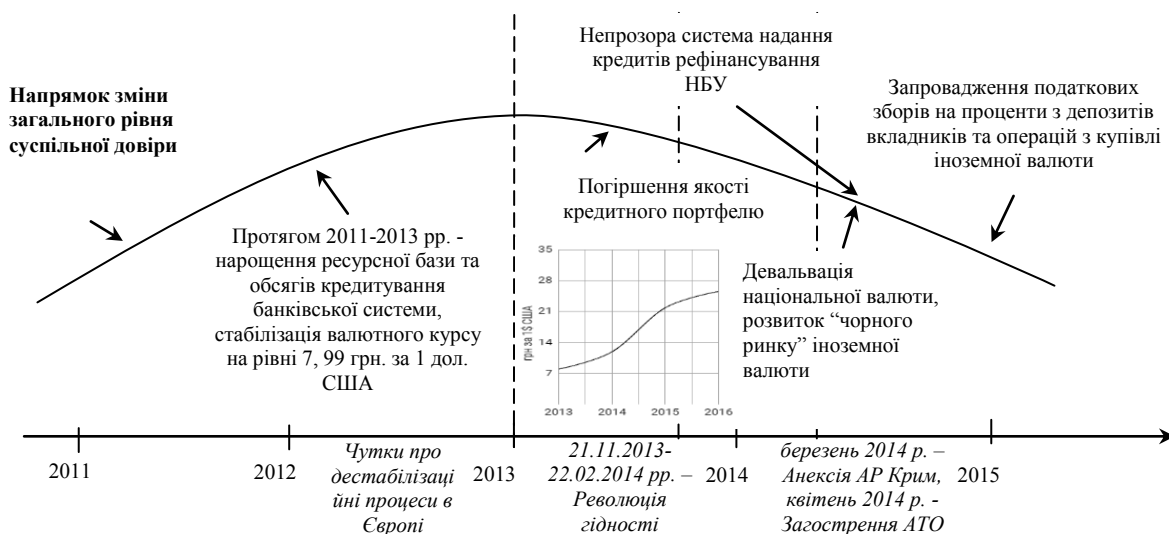

Рис. 5. Графічне зображення п'ятого етапу еволюції суспільної довіри в контексті розвитку банківської системи України

«Революція гідності», анексія АР Крим та розгортання військових дій на сході України, зниження реальних доходів населення, неефективність політичних рішень в економічній галузі сприяли поширенню песимістичних очікувань економічних агентів, спричиняючи ерозію суспільної довіри, яка виявляється у значному відтоку депозитних вкладень, зменшенню обсягів кредитування, збільшенню питомої частки проблемних кредитів. Так, упродовж 2014 року в наслідок розгортання інфляційно-девальваційних процесів та посилення військових протистоянь на Сході України домогосподарства почали масово вилучати депозити з банківської системи, і, як наслідок, – загалом за 2014 р. банківська система України втратила майже третину депозитних вкладів фізичних осіб. (рис. 5). Відповідно, внаслідок тотальної недовіри до гривні спостерігалось ажіотажне зростання попиту на іноземну валюту, який комерційні банки не могли задовольнити у повній мірі. Це спричинило розвитку нової хвилі інституційних деформацій у вигляді валютних спекулянтів, які мали місце у 2004, 2008–2009 рр. Водночас дефіцит довіри суб'єктів господарювання спричинив одночасне зменшення частки депозитів юридичних осіб та їх відтік у більш надійні та ліквідні банківські установи [19].

Даний етап розвитку суспільної довіри характеризувався значним скороченням кредитування економічних агентів. Домогосподарства отримавши негативний досвід через нерегульованість валютних кредитів, а також суттєвим зниженням рівня реальних доходів населення, відповідно скоротили попит на споживче кредитування у всій вітчизняній банківській системі. Кредитування реального бізнесу також знаходилось в край важкій ситуації. Реальний сектор економіки знаходячись в складних макроекономічних умовах розвитку України протягом 2014–2015 рр. враховуючи рекордне збільшення облікової ставки НБУ використовував інші методи фінансування розширеного відтворення.

Водночас, відбувається значне погіршення якості кредитного портфелю комерційних банків. На тлі дефіциту суспільної довіри погіршується платіжна дисципліна позичальників, яка характеризує зростання частки простроченої заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитного портфелю за 2014 рік у 2 рази,

а на кінець 2015 року порівнюючи з початком 2014 року – у 3 рази [23]. Зростання проблемної заборгованості спричиняє відповідне зростання витрат комерційних банків, пов'язаних з необхідністю формування резервів, а, відповідно, зменшення їх прибутковості або спричинення збитковості. Через історично сформовану недовіру до державних інституцій серед найбільш збиткових банків опинилися державні банки та бази з державною часткою у статуті (Укресімбанк, Ощадбанк, Промінвестбанк, Укргазбанк тощо).

Починаючи з 2014 року рівень довіри до гаранта банківської системи сягнув мінімального значення. Невважена грошово-кредитна політика, не налагоджений процес комунікації НБУ з суспільством, а також непрозорість надання та повернення кредитів рефінансування комерційних банків створював негативний імідж керівництва та формував підґрунтя для недовіри до НБУ. Порушення базового принципу надання кредитів рефінансування виключно на відновлення ліквідності комерційних банків призвів до того, що даний інститут не працював ефективно, а тільки спричиняв підозри у зловживаннях посадових осіб. Так, 16 комерційних банків, які отримали кредити рефінансування від НБУ вже не є учасниками банківської системи. Банкрутство великих комерційних банків, а також відкликання ліцензій восьми десяткам банків, призвели до загострення системної недовіри.

Другорядними факторами кризи довіри до банківської системи стали запровадження військового та пенсійного зборів на проценти з депозитів вкладників та операцій з купівлі іноземної валюти. Економічні агенти намагаючись мислити раціонально не звертались до банківських установ при необхідності проведення валютних операцій, створюючи умови для розвитку інституційних деформацій. Використовуючи характеристики недовіри М. Догана [24] можна стверджувати, що оскільки поведінкові дисбаланси на фінансовому ринку мали ознаки хронічних, дефіцит суспільної довіри заціпав велику кількість інститутів (тобто мав структурний характер), а також враховуючи його раціональне підґрунтя (базувався на зниженні реальних доходів економічних агентів, прихованій інфляції, девальвації національної валюти), у період 2014–2015 рр. банківська система України стикнулася із найбільш глибокою кризою довіри за часи свого існування.

Шостий етап – 2016 – Подальший період еволюції суспільної довіри характеризувався повільними темпами відновлення довіри до банківської системи. Так, протягом 2016–2017 рр. повільними темпами відновлювалась активність фізичних осіб на депозитному ринку. І хоча в структурі зобов'язань комерційних банків переважають короткострокові депозитні вклади строком до 1 року, починаючи з 2017 року прослідковується позитивна тенденція до зростання обсягу вкладів на вимогу. Незначно зросли обсяги кредитування реального сектору економіки. Націоналізація АКБ “Приватбанк” хоча і мала великого резонансу у ЗМІ, проте призвела до падіння інституційної довіри виключного до цього комерційного банку. Вкладники побоюючись можливої втрати своїх накопичень та недовіри до державних інституцій спричинили значний відтік ресурсної бази АКБ “Приватбанк”. Проте, виважена інформаційна політика керівництва банку та НБУ дозволила стримати паніку серед населення.

Висновки. У результаті проведеного дослідження еволюції суспільної довіри у причинно-наслідковому зв'язку з розвитком банківської системи України від початку її становлення до сьогодення, можна визначити базові та периферійні (супутні) фактори витоку ерозії та настання кризи суспільної довіри з урахуванням джерел її походження. У фінансовому секторі економіки, який в Україні більшою мірою представлений грошово-кредитною та банківською системами, базовими факторами ерозії та настання кризи суспільної довіри виступають девальвація національної грошової одиниці (гривня) та непрофесійні дії її гаранта (НБУ). Інші фактори (Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, кредитні бюро тощо) хоча і мають вплив на процеси відновлення суспільної довіри, проте мають другорядне відношення до грошового обігу та банківської діяльності.

Ретроспективний аналіз дозволив виокремити п'ять криз суспільної довіри та визначити причини джерела її походження:

1. 1992–1993 рр.: відсутність стратегії розвитку України в умовах розвитку ринкової економіки, відсутність єдиної концепції побудови та розвитку банківської системи України, гіперінфляція, відсутність власної національної валюти та недовіра до тимчасово введеного купоно-карбованця, банкрутство комерційних банків та неповернення вкладів, неефективна робота НБУ.

2. 1998 р.: невиважена бюджетна та грошово-кредитна політики, втрата довіри до національної валюти в наслідок її девальвації, масове банкрутство банків, інституційні деформації фінансового сектору економіки.

3. 2004 р.: політична нестабільність, спричинена Помаранчевою революцією, втрата довіри до національної валюти в наслідок її девальвації, інституційні деформації фінансового сектору економіки через спекуляції на валютному ринку.

4. 2008–2010 рр.: політична нестабільність, зумовлена передвиборчою кампанією, дестабілізаційні процеси на світовому фінансовому ринку, втрата довіри до національної валюти в наслідок її девальвації, невиважена політика НБУ при введенні тимчасових адміністрацій, низький рівень стандартів відкритості банківського бізнесу та непрозора інформаційна політика щодо умов надання банківських послуг, інституційні деформації фінансового сектору економіки у вигляді спекулянтів на валютному ринку та колекторських фірм

(використання жорстких методів повернення проблемної заборгованості), висока заборгованість проблемних банків перед вкладниками, проблеми із поверненням вкладів та відсотків по ним.

5. 2014-2015 рр.: політична нестабільність, зумовлена Революцією гідності, анексією АР Крим, веденням гібридної війни, високий рівень прихованої інфляції, недостатній рівень фінансової грамотності населення, недовіра до НБУ в наслідок постійної зміни його керівництва, невваженою грошово-кредитною політикою, не налагодженим процесом комунікації з суспільством, непрозорістю процесу надання та повернення кредитів фінансування комерційних банків, дефіцит коштів на виплату відшкодування вкладникам банків-учасників Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, втрата довіри до національної валюти в наслідок її девальвації, погіршення якості кредитного портфеля комерційних банків, запровадження податкових зборів на проценти з депозитів вкладників та операцій з купівлі іноземної валюти.

Досліджуючи рівень комплексності об'єкта впливу (зачіпали персоніфікований, інституційний або системний рівень), а також враховуючи часові характеристики кожного етапу еволюції суспільної довіри, можна стверджувати, що досліджувані кризи були різними за масштабом та періодом (декілька місяців, кварталів або років). Отже, до базових факторів ерозії та кризи суспільної довіри в Україні можна віднести: різке стресове зниження курсу національної валюти щодо провідних міжнародних валют (США, євро), яке розглядається економічними агентами як індикатор майбутніх дестабілізаційних процесів в економіці; зростання очікувань непередбаченої гіперінфляції; непрозора регуляторна політика НБУ. Периферійні фактори, хоча і займають другорядну роль по відношенню до грошово-кредитної сфери, проте можуть здійснювати значний вплив на суспільну довіру. Зокрема, політична нестабільність (невизначеність майбутнього країни, часові лаги у здійсненні стабілізаційної фінансової політики, рівень корупції, назрівання соціальних бунтів ("Помаранчева революція", "революція Гідності"), конфлікти з іншими країнами (взаємні торгові обмеження між Україною та Російською Федерацією, ведення АТО, анексія АР Крим, тощо)), запровадження податку на доходи від депозиту, запровадження або збільшення пенсійного збору з операцій з іноземною валютою, дефіцит коштів на виплату відшкодування вкладникам банків-учасників Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, відсутність дієвого механізму захисту прав споживачів фінансових послуг, низький рівень фінансової грамотності економічних агентів, інформаційне оприлюднення комерційними банками зростання рівня проблемних кредитів тощо.

Література

1. Глобальний конкурентний простір : монографія / О.Г. Білорус та ін. ; кер. авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. – К. : КНЕУ, 2007. – 680 с.
2. Simon H. A Behavioral Model of Rational Choice / H. Simon // Quarterly Journal of Economics. – 1955. – Vol. 69. – P. 99–118.
3. McFadden, Daniel. "Conditional logit analysis of qualitative choice behavior." (1973): 105.
4. An Experimental Study of Competitive Market Behavior. – Journal of Political Economy, 1962, vol. 70, p. 111–137.
5. Kahneman D., Tversky A. Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk // Econometrica. – 1979. – vol. 47. – P. 263–291.
6. Akerlof G. A. Behavioral Macroeconomics and Macroeconomic Behavior / G. A. Akerlof, Les Prix Nobel. 2002. P. 365–394.
7. George A. Akerlof, Robert J. Shiller. Animal Spirits: How Human Psychology Drives the Economy and Why It Matters for Global Capitalism. NJ: Princeton University Press. Princeton, 2009. 230 p.
8. Thaler, Richard H. 1994. Quasi Rational Economics. New York: Russell Sage Foundation.
9. Thaler, Richard H. 2015. Misbehaving: The Making of Behavioral Economics. New York: W.W. Norton & Company.
10. Sapienza P., Zingales L. A trust crisis. International Review of Finance. 2012. № 12 (2). P. 123–131.
11. Jansen, D.-J., Mosch, R. H. J., & Van der Crujisen, C. A. B. When does the general public lose trust in banks? Journal of Financial Services Research, 2015, № 48, 127–141.
12. Tonkiss F. Trust, confidence and economic crisis. Intereconomics. 2009. № 44. P. 196–202.
13. Gillespie N., Hurley R. Trust and the global financial crisis. In R. Bachmann & A. 2013.
14. Fleck F., von Lüde R. Restoring Trust and Confidence at the Institutional Level by Higher Order Control. The Case of the Formation of the European Banking Union. A Journal on Civilisation. ВЕНЕМОТН. 2015. № 8. P. 91–108.
15. Соціально-психологічні чинники інтеграції українського соціуму / [О.Г. Злобіна, М.О. Шульга, Л.Д. Бевзенко та ін.] ; за наук.ред. О.Г. Злобіної. — Київ : Інститут соціології НАН України, 2016. – 276 с.
16. Общество без доверия / под редакцией Е. Головахи, Н. Костенко, С. Макеева. – Киев : Институт социологии НАН Украины, 2014. – 338 с.
17. Суименко Е.И. Homo economicus современной Украины. Поведенческий аспект / Е.И.Суименко, Т.О. Ефременко. – К. : Ин-тут социологии, 2004. – 294 с.
18. Басадзе К. М. Відновлення довіри до банківської системи: міф чи реальність / К. М. Басадзе // Фінансовий простір. – 2015. – № 1 (17) – С. 18–22.

19. Дзюблюк О. Соціально-економічні засади суспільної довіри до банківського сектору / О. Дзюблюк // Вісник ТНЕУ. – 2016. – № 2. – С. 54–69.
20. Єлісієєва Л. В. Банківська криза як індикатор суспільної довіри / Л. В. Єлісієєва // Управління розвитком. – 2015. – № 2. – С. 38–42.
21. Бублик Е. А. Модификация поведения и особенности финансовых решений вкладчиков в условиях кризиса / Е. А. Бублик // Вісник економіки і прогнозування. – 2012. – С. 37–44.
22. Серєда Ю.В. Роль соціального капіталу у формуванні ставлення до ринкової економіки в Україні / Ю.В. Серєда // Економіка і прогнозування. – 2015. – № 2. – С. 72–89.
23. Проект стабілізації банківської системи шляхом підвищення довіри до банків [Електронний ресурс] : офіційний сайт Національного Інституту стратегічних досліджень України – Режим доступу : http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/dovira_do_bankiv-8d9b8.pdf
24. Доган М. Эрозия доверия в развитых демократиях / М. Доган // Мировая экономика и международные отношения. – 1999. – № 5.

References

1. Hlobalny konkurentnyy prostir: Monohrafiia / O.H. Bilorus ta in.; ker. avt. kolektyvu i nauk. red. O. H. Bilorus. – K.: KNEU, 2007. – 680 s.
2. Simon H. A Behavioral Model of Rational Choice, // Quarterly Journal of Economics. – 1955. – vol. 69. – P. 99–118.
3. McFadden, Daniel. "Conditional logit analysis of qualitative choice behavior." (1973): 105.
4. An Experimental Study of Competitive Market Behavior. – Journal of Political Economy, 1962, vol. 70, p. 111–137.
5. Kahneman D., Tversky A. Prospect Theory: An Analysis of Decision Under Risk // Econometrica. – 1979. – vol. 47. – P. 263–291.
6. Akerlof G. A. Behavioral Macroeconomics and Macroeconomic Behavior / G. A. Akerlof, Les Prix Nobel. 2002. P. 365–394.
7. George A. Akerlof, Robert J. Shiller. Animal Spirits: How Human Psychology Drives the Economy and Why It Matters for Global Capitalism. NJ: Princeton University Press. Princeton, 2009. 230 p.
8. Thaler, Richard H. 1994. Quasi Rational Economics. New York: Russell Sage Foundation.
9. Thaler, Richard H. 2015. Misbehaving: The Making of Behavioral Economics. New York: W. W. Norton & Company.
10. Sapienza P., Zingales L. A trust crisis. International Review of Finance. 2012. № 12 (2). P. 123–131.
11. Jansen, D.-J., Mosch, R. H. J., & Van der Cruysen, C. A. B. When does the general public lose trust in banks? Journal of Financial Services Research, 2015, № 48, 127–141.
12. Tonkiss F. Trust, confidence and economic crisis. Intereconomics. 2009. № 44. P. 196–202.
13. Gillespie N., Hurley R. Trust and the global financial crisis. In R. Bachmann & A. 2013.
14. Fleck F., von Lüde R. Restoring Trust and Confidence at the Institutional Level by Higher Order Control. The Case of the Formation of the European Banking Union. A Journal on Civilisation. BEHEMOTH. 2015. № 8. P. 91–108.
15. Sotsialno-psykholohichni chynnyky intehratsii ukrainskoho sotsiumu / [O.H. Zlobina, M.O. Shulha, L.D. Bevenko ta in.] ; za nauk.red. O.H.Zlobinoi. — Kyiv : Instytut sotsiolohii NAN Ukrainy, 2016. – 276 s.
16. Obshchestvo bez doveryia / Pod redaktsiei E. Holovakhy, N. Kostenko, S. Makeeva. – Kyev: Ynstytut sotsyolohyy NAN Ukrainy, 2014. – 338s.
17. E.Y. Suymenko, T.O. Efremenko. Homo economicus sovremennoi Ukrainy. Povedencheskyi aspekt. – K.: In-tut sotsyolohyy, 2004. – 294 s.
18. Basadze K. M. Vidnovlennia doviry do bankivskoi systemy: mif chy realist / K. M. Basadze // Finansovy prostir. – 2015. – № 1 (17) – S. 18–22.
19. Dziubliuk O. Sotsialno-ekonomichni zasady suspilnoi doviry do bankivskoho sektoru / O. Dziubliuk // Visnyk TNEU. – №2. – 2016. – S.54–69.
20. Ielisiieva L. V. Bankivska kryza yak indykator suspilnoi doviry / L. V. Yelisiieva // Upravlinnia rozvytkom. – 2015. – № 2. – S. 38–42.
21. Bubyk E. A. Modyfikatsiya povedenya y osobennosti fynansovukh resheny vkladchykov v uslovyakh kryzysa / E. A. Bubyk // Visnyk ekonomiky i prohnozuvannia. – 2012. – S. 37–44.
22. Sereda Yu.V. Rol sotsialnogo kapitalu u formuvanni stavlennia do rynkovoї ekonomiky v Ukraini / Yu.V. Sereda // Ekonomika i prohnozuvannia. – 2015. – № 2. – S. 72–89.
23. Ofitsiyni sait Natsionalnogo Instytutu stratehichnykh doslidzhen Ukrainy «Proekt stabilizatsii bankivskoi systemy shliakhom pidvyshchennia doviry do bankiv» [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/dovira_do_bankiv-8d9b8.pdf
24. Dohan M. Eroziya doveryia v razvytukh demokratsiyakh / M. Dohan // Myrovaia ekonomyka y mezhdunar. otnosheniya. – 1999. – № 5.

Рецензія/Peer review : 14.08.2018

Надрукована/Printed : 12.09.2018

Рецензент: д. е. н., проф. Рекуненко І. І.